

A társadalmi igazságszolgáltatás Széchenyi szerint

Írta: MÁRKI SÁNDOR.

A legnagyobb magyar imént még azzal riadt a romok felett búslakodókra, hogy ne sirassák azt az egész multat, melyben nincs is igazi nemzeti nagyság és dicsőség. Ezt a nemzeti nagyságot és dicsőséget még csak ezután lehet, tehát kell is megteremteni. Nem adott igazságot azoknak, akik azt mondták: a magyar volt; mert azt hitte, hogy a magyar lesz.

»Hazám reményei, romlatlan ifjak!« – ismétlem szavait – »Nem reszket-e benneteket a szív, nem emelkedik-e a mindennapiság fölé lelketek, nem hangzik-e bennetek isteni szózat, hogy ti vagytok hivatva egy sarjadéknépet megmenteni és egy fejletlen törzsökös nemzetet eszményi magasságra emelni? Egy szebb jövőnek uraivá lenni vagytok hivatva, ha mertek nagyok lenni!«

S a legnagyobb a nagyok példáját állította az ifjak elé, rá sem gondolva, hogy hetven esztendő múlva rideg paedagogusok inkább az intézmények, az állapotok, különösen a gazdasági viszonyok hideg, okos fejtegetését követelhetik a maneseknek hozott áldozat helyett.

Az Üdvleldében most hetven esztendeje, 1843-ban, azt javasolta, hogy a budai hegyekben, honunk közepén s ekkép némileg a hon szívében, nemzeti temetőt, pantheont – akkori neológus magyarsággal: üdvleldét – állítsanak: »hadd legyen ott nemzetünk jobb része jutalmul vagy, ha bukunk kell, legyen a magyar vég vigasztalásul legalább a halálban egyesülve, s hadd lelje ezen a helyen a derék ember a hátramara-dottak megemlékezésének halálvirágait vagy azoknak legalább szánakozását a magyarnak végomlásába.«

SZÉCHENYI szívében még a régi Ilion, a dicső Marathon csataterén s a hős Spárta virányai közt járva támadt az a vágy, hogy nemzeti pantheont állítson nemzetének, mely az ő korában nagyjainak még csak nemzeti temetést sem rendezhetett. Ha jobban körültekint, itthon is láthatja vala SZÉCHENYI a kun halmokat, a legrégibb nemzeti sírokat, melyek bizonyítják, hogy ebben az országban ATILA, BAJÁN és ÁRPÁD korától fogva megbecsülték a nagyokat. Maga is hirdette ugyan, hogy nagy embereink eddigelé nem voltak igen sokan, s hogy »csak felette kevésnek kebléből csordulhatott fel a polgári erények azon, minden figyelmet magára vonó varázsa melyben dús annyi magyar«, de azért igazságtalan sem akart lenni nemzete iránt. VIRÁG BENEDEK-kel ismételte, hogy ha nem vala is érczemplékre érdemes honfiaink száma felette nagy, egyszerű hálaemlékre mégis egynél már sokkal több érdemesíti magát.

Ezeknek igazságosabb megítélését követelte a társadalomtól s a nemzet halottjaival szemben magát a társadalmat szólította fel igazságszolgáltatásra. Azonban SZÉCHENYI utálta a középszerűséget s nem akarta megengedni, hogy a pártok kedvezése, a nyeglék tömjénezése nagyság hírébe juttasson, olyanokat, akik dicsőítésre érdemtelnek. Nem akarta, hogy az »egykori nagyságnak képe, amely lelkünkben oly gyönyörteli biztonságban él és azon újjászületési szent hit, melynek szárnyain a legmagasabbat véltük elérhetni, csak magunk alkotta fantazmagóriának, egyedül gyermekkorunk szappanbuboréki bohózatának mutatkozzék.«

Hitte, hogy leperegnek hazánkban a középszerűség napjai. Korát s a jövőndő nemzedéket nagy tettekre akarván buzdítani, jogot akart adni nemzetének, hogy rendelkezék nagyjairól s közös, nagy, nemzeti temetőbe gyűjtse össze mindazokat, akiket holtuk után nagyoknak ismer el. Az országgyűlésnek egy állandó bizottsága mindig csak egy esztendő múlva határozná arról, megérdemli-e a halott, hogy a haza legszentebb földjébe temessék. Hervadónak tartotta azt a koszorút, melyet az egyik ember fon a másoknak halántékai körül s tudta, hogy szellő hordja el azt a halmot, melyet csontjai fölé ezrek emeltek; de hitte, hogy még sem megy veszendőbe az, mit – isteni szikrától hevítve – ember tett

embertársának felemelésére vagy az egész nemzet dicsőítésére. »Egy vagy más temetőbe lerakadni: semmi; ellenben elhunytunk után vérünk dicséretét, jutalmát nyerni: minden. Mert egyedül a többé nem létezőkről mondott ítélet a valóban igazságos.«

A társadalom a »többé nem létezők«: Magyarország egykori nagyjai iránt igazságosabb ítéletet mond, mint ahogy azt az önmagával szemben is páratlanul szigorú SZÉCHENYI tette. Ő azonban oly fényes jövődőt szánt nemzetének, hogy azzal szemben az ősök egyoldalú (t. i. inkább csak hadi) dicsőségét szükségképpen kicsinyesnek vagy – ami, szerinte még ennél is rosszabb – közepesnek találta. Hadat izent a múltban való elfogultságnak, mert nem akarta abba a hitbe ringatni nemzetét, hogy az ősök erénye elég a jövődő biztosítására. Az új idők új és általánosabb erényeket követelnek. Pedig SZÉCHENYI észrevette, hogy »ha egy kissé több jó találtatik bennünk, mint rossz, már boldogok vagyunk, mert többel – néhány ritka nagy lelket kivéve – halandó nem igen dicsekedhetik.«

Bántotta őt kora »némely magashangú emberének ország-alapító elmélete, vagy inkább viszketege és ide-odakapkodása«. Kétségtelen, hogy első sorban Kossura-ra gondolt, akinek azonban a társadalom ötvenegy esztendő múlva egészen másképpen szolgáltatta ki az igazságot: oly pazar fénynyel s mégis oly megindító bánattal temette el, amilyennel még senkit sem adott át a földnek. De SZÉCHENYI kicsinek tartotta magát korával együtt, holott azóta mindenki éppen a szigorú bírálóban s a tőle elítéltekben látja a XIX. század legnagyobb magyarjait. Örökre eszményképe SZÉCHENYI, KOSSUTH, DEÁK a nemzetnek, amely egykor küzdelmeiket látta, de őket most a földi élet salakjától egészen megtisztulva látja.

Történetünknek máskor is, mindig voltak olyan alakjai, kikről a magyar társadalom csak az igaz tisztelet, sőt néha a csodálat hangján szólhat.

A szigorú történetírás, melyhez SZÉCHENYI csatlakozik, kevesebbet tud a honfoglaló ÁRPÁD-FOI, mint a hagyomány, de maga is tisztelettel vonul vissza ennek ősbibb jogai elől s kegyeletlen kézzel egy levelét sem tépdési ki annak a borostyánnak, melylyel ezeréves hála köríti *az első nagy magyar*

fejét. A nemzet az 1896: VII. és VIII. törvénycikkekben háláját nyilvánította a honfoglaló és vitéz hadai iránt s gondoskodott róla, hogy nagy tetteiket maradandó emlékekkel örökítse meg. ÁRPÁD-nak, a pogány Magyarország alapítójának először SZENT ISTVÁN a keresztény Magyarország alapítója, állított emléket: templomot, amely sírja fölött épült. Az új társadalom igazságszolgáltatása volt ez a régivel szemben, amelyet merőben vallásos ellentétek miatt nem is ítéltetett el. A templomba lépőt arra intette: »Nézz ÁRPÁD-ra magyar, ki hazát állítá nemednek.«

ÁRPÁD-dal hosszú sora kezdődik a szent neveknek, amelyeket a honhoz egy ezredév csatolt. Nevek, amelyek »a dicsőség sugármezébe öltözködtének«. Sőt ez a dicsőség olyanokra is ragyogott, akiknek sírját senki sem hantolta s nevüket a történelem nem írta föl. Úgy virrasztanak ott, a honszeretet égboltozatán, mint a tejút milliő napjai és bolygói az égen. Azok sem saját kicsinységükben enyésznek el, csak a mi szemünk gyöngé, hogy egész valójukban ismerjük, lássuk őket.

Nem hálátlanok az emberek, csupán emlékező tehetségük véges. Annál végeesebb, mennél többnek érdemeiről kellene tudniok. Közös oltárt emelnek tehát a névtelen félisteneknek s azon mutatják be áldozatukat nekik és annak az erős istenségnek, amely »őrzi gondosan a magyar nemzetet«.

Ezer éve őrzi. A történelem tisztelettel, csodálattal említi, hogy a csüggedésnek, a közönynek korára mindig a lelkesedés kora következett s a legnyomorultabb idők sem ölhatték ki a népnek a jövőbe vetett hitét. Böven patakzott néha a vér s úgy látszott, mindhiába; de végre mégis üdv fakadt belőle s gyom nem verte föl a vértanuk sírját. Olykor áldástalanoknak mutatkoztak a béke művei is: tudósok, írók, művészek alkotásai, iparosok szorgalma, kereskedők vállalkozásai; de megmaradt »a szegénynek drága hit, mely tűrni és lemondani megtanít«. Egy emberöltő, talán kettő, három múlva, kezükben újra égett a munka, pótolták a mulasztásokat s »Árpád hőszemélyeinek felvirágozóának«.

Sorsunk, föld- és néprajzi, valamint nemzetközi helyzetünk hozza magával, hogy a fegyverözrej csak pillanatokra szűnhetett meg s a hadjáratok minduntalan megakasztották a

műveltség fejlődését. Viszonyaink gyakran igen is egyoldalúan fejlesztették az ősök képességeit. A katonai erények nemzedékeken át hátraszorították a polgáriakat s elkedvetlenítették a harcz riadalmait követő béke éveiben is. De a béke ezen a népen sohasem vágott gyógyíthatatlan sebet, mert az egészen sohasem hagyta el magát.

Ki volt nagyobb? Az-e, aki vérét, vagy az, aki olaját fogyasztotta a hazáért? A hős, aki LEONIDAS babérjaira vágyott, vagy a tudós, aki SOKRATES bürökkelyhe után mailt? A világ zajában megizmosodott jellem, vagy a csöndes magányban kiművelt tehetség? A nyilvánosság embere, ki népét magával ragadta, vagy a családanya, ki a házias erényeket dicsőítette meg?

Büszkesége történetünknek, hogy nemcsak fiai, hanem leányai is szerették a hazát. Velők született ez az érzés, a családból táplálkozott, a közéletből nőtt nagyra. Az anya arra oktatta fiát, hogy »ebben a szóban: haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajítás tárgyainak egész összesége« és »minden áldozat kicsiny ahhoz képest, amit a hazának kívánni joga van« Az ilyen anya épp oly méltó kegyeletünkre, mint fia, ki megértette az ő intelmét. EMESE, az első nagy magyar anyja; SZENT ERZSÉBET, SZENT MARGIT, LOKÁNTFFY ZSUZSANNA, BRUNSWICK TERÉZ, a szegények könnyeinek letörlői; ROZGONYI CICELLE, ZRÍNYI ILONA s az eгри nők, kik férjeiket követték a csaták viharába; SZILÁGYI ERZSÉBET, PEKRY ANNA, KÁROLYI ZSUZSANNA, DAMJANICHNÉ, BATTHYÁNYNÉ, s mások annyian, a honért küzdő férjeik őrangyalai, akik áldották a sorsot, hogy magyar hölgyeknek születtek: családjuk oltárán mindnyájan a honszeretet tüzét szították. Zajtalan, szelíd életüket a történelem nem kísérte oly figyelemmel, mint uraikét, fiaikét.

A haza boldogításának s nem ritkán megmentésének műve férfiak feladata. A magyar közéletnek ezer év óta egy ága sincs, mely nem mutathatna föl jelesekét; de mégis a politika, hadiélet és az irodalom terén találjuk a legnagyobbakat.

A magyar nemzetnek »legjellemzőbb két, de egybeolvadó érzelme: hűség a királyhoz és ragaszkodás az alkotmányhoz«. Királyunknak ez a mondása híven jelöli meg a magyar állam eszméjét, a történelmünkön végighúzódó vezéreszmét.

Azonban fejedelméhez való hűséget a magyar nem személyekhez, hanem a szent korona eszméjéhez kötötte s tisztelti ezt akkor is, mikor nem tisztelhetette amazt. Szentség a korona, melyet a honalapító ÁRPÁD ivadéka, a keresztény Magyarország szervezője, SZENT ISTVÁN viselt először, s Magyarország társadalma minden magyar közül először őt részesítette abban az igazságszolgáltatásban, amelyet SZÉCHENYI csak a már nem élőkkel szemben tartott jogosnak. SZENT LÁSZLÓ király hívására a főpapok, apátok, bölcs és előkelő urak 1083. évi augusztus hó 19-én egybegyűlvén, csodatevő tetteit a sírból kiemelték, ezüst ereklyetartóba temették s az oltárra helyezték, jobbját pedig a szentnek nevenapján a hálás utódok minden esztendőben fényes körmenetben hordozzák meg a budai várban. A tiszteletnek ez az évről-évre való megújulásra bizonyítja, hogy a társadalom igazságszolgáltatása hosszú századok múlva sem veszti el értékét.

Erős társadalmi és nemzeti érzés teremtette meg SZENT LÁSZLÓ korában az 1092. évi 38 törvényczikket, amely SZENT ISTVÁN, SZENT IMRE, SZENT GELLÉRT napjait valósággal a nemzeti ünnepek sorába iktatta. S ugyanaz az érzés vezette a magyarokat évszázadokon át magának SZENT LÁSZLÓ-nak sírjához, hogy kezüket arra téve tegyenek perdöntő esküt. S a társadalom igazságot szolgáltatott olyanoknak is, a kikkel szemben a történelem most és talán mindörökké szigorúan, majdnem kegyetlenül viselkedik. Az első szent királyok korában a nép azt regélte, hogy a jogait védő, az uraktól elhagyott ABA SÁMUEL sebei a sírban beforrtak. Van-e magyar, kinek szeme meg nem csillan, ha reá tekint a NAGY LAJOS birodalmát ábrázoló térképre? Van-e magyar, kinek szíve meg nem telik érzéssel, mikor HUNYADI JÁNOS kormányzó gyulafehérvári üres koporsójára – KAZINCZY példáját követve – megcsókolja a kőből faragott hős jobbját, a melylyel a világhódító II. Mohammedet megszalasztotta? SZÉCHENYI, aki 1843-ban tiltakozott az ellen, hogy a nemzet nevében szólani és kegyeket osztogatni szerető párt törekedjék szobrot emelni a maga bálványának, gondolna-e valamely párt ilyen bálványára MÁTYÁS király kolozsvári szobra előtt s nem érezné-e, nem vallaná-e az egész nemzettel együtt, hogy MÁTYÁS mennyire megérdemelte a nemzet jutalmát és háláját? S nincs-e abban nagy,

igen nagy tanulság, hogy a MÁTYÁS halála után eltelt négy század alatt a nemzet nem királyainak, hanem királynéinak: MÁRIA TERÉZIÁ-nak és ERZSÉBET-nek emelt szobrot?

A nádorok közül csak VERBŐCZY-nek és JÓZSEF főhercegnek áll egy-egy szerény szobra. A társadalom a többi század valóban érdemetlennek tartaná ilyen megkülönböztetésre?

Igazságosabb azokkal szemben, akik az önkény áldozatai. Életüknek minden gyarlóságát feledtette az az eszme a melyért halni tudtak. Hiszen SZÉCHENYI is azt vallotta önmagáról, hogy nagy gyarlóságánál fogva tettei sokkal rosszabbak, mint tanításai s a legélénkebben ő érezte, mennyi homály, mennyi árnyék fedi lelkét. És Czenken ki ne borulna le mégis arra a sírra, melyben ő nyugszik, az önkénynek szintén egyik áldozata?

Hiszen a pártok bálványai voltak valaha az' önkény megboszulói is, a magyar szabadság hősei is; de – amiként nagyjainkkal szemben SZÉCHENYI óhajtotta – valóban a nemzeti részrehajlatlanság s a nemzeti méltóság fényében állott megjutalmazások, mikor a nemzet megülte BOCSKAY háromszáz, RÁKÓCZI kétszáz, KOSSUTH százszázados évfordulóját Bizonyára minden igaz magyar kegyelettel gondol arra a háromszáz esztendőre, amely BETHLEN uralkodásának kezdetétől éppen az idén telik be. De a nagy tettek, nagy érdemek föllevenülésében hol van az egykori fény, hol van az egykori zaj? És, ami fő: hol van a nemzeti érzésnek az az ellenállhatatlanul kitörő ereje, amely a száműzött THÖKÖLY, ZRÍNYI ILONA, RÁKÓCZI, BERCSÉNYI, KOSSUTH temetésekor a magyar népet fölrázta, a külföldet tiszteletre gerjesztette? Náluk nagyobb diadallal mely magyar vonult be a Pantheonba?

S láttuk mély meghatottságban a nemzetet akkor is, mikor higgadt, nyugodt államférfiakat temetett: SZÉCHENYI gyászünnepén mint gyermek sírtam, DEÁK temetésén mint önkéntes tisztelegtem fegyveremmel s ANDRÁSSY utolsó útjára a férfiú megilletődésével tekintettem. Szobra áll immár mind a háromnak. A két utóbbinak érdemeit a törvénykönyv is megörökítette. És méltán. Bennök, miként éppen maga SZÉCHENYI óhajtotta, megvolt a földi legfőbb bölcsesség összege, mely abban áll, hogy az emberi sorssal lehetőleg kibéküljenek s .elszánással éljenek a honnak emberileg.

Régi dicsőségünk hírszerzői mégis a hősök, kikről a könnyen felejtő nép is többet tud, mint a béke apostolairól. S a hét vezér korának regés alakjai, a nemzeti királyság hősei és az utóbbi háromszáz esztendő szabadságharczainak s egyéb hadjáratainak vitézei, a hatalmas vagy letiport, de mindenkor szent hazának bajvívói: szűkké tennék a tágas pantheont, melyet SZÉCHENYI akart emelni nagyjainknak.

Tudom, hogy köztük is több név van, melylyel osztatlanul máig sem barátkozott meg a nemzet, amely nagy tetteik mellett egyes nagy tévedéseiket is ismeri. Tudom, mennyire félt SZÉCHENYI, hogy az egyoldalú érdek alapján benépesített pantheont, amint majd egyik vagy másik párt kerekedik felül, néha Augias istállója gyanánt ne kelljen kiséperni. Tudom, hogy SZÉCHENYI csak úgy remélt fölemelő és buzdító hatást a nemzeti temetőtől; csak abban az esetben hitte, hogy hatni fog nemzetünk felvirulására, ha ott csupán a kristálytiszta jelleműek nyernek örök pihenést. De azt is tudom, hogy a nagy érdek gyakoriabbak, mint a nagy jellemek; és tudom, hogy egy-két hulló csillag miatt még nem kételkedtünk az égbolt erősségében.

A közélet férfainak történelmi jelentősége és nagysága nem függ föltétlenül köz- és magánéletök teljes összhangzásától. Inkább függ egy-egy nagy elvnek következetes képviselésétől. Az oknyomozó, bírálatos történelemnek sincs joga rá, hogy százados kegyeletünk tárgyait hamis bálványok gyanánt zúzza össze. Kiderítheti, hogy a dicsőítettnek érdemei nem a túlvilágiak s adatokkal mutathatja ki, hogy nagyon is a földön jártak; de föladatát téveszti, ha sárba, a föld alá akar tiporni oly neveket, melyek jelszavak lettek időközben. Tévedhetett a köztudat; de miben tévedett? Személyekben, az elvek képviselőiben. Talán képzelete alakította olyan eszményire az egyént, akiben egy-egy fölemelő elv megtestesülését látta. De amint nem tehette ezt minden ok nélkül, másrészt – ha az egyéni érdem talán nem is – annak ilyen fölfogása nagy társadalmi tény és tiszteletreméltó dolog.

Példája ennek II. ENDRE, akit a nemesség nagynak nevezett el, pedig ismerte szomorú történetét s tudta, mily kevés személyes érdeme volt a rákényszerített aranybullának, a magyar nemzeti szabadság szentírásának megalkotásában. Be-

hegedtek azok a sebek, miket a hazán könnyelműsége ejtett de főnmaradt ennek az egy cselekedetének érdeme s a nemesség a királyt ezért az egyért is pantheonba valónak Ítélté.

Tökéletesség mintaképe az ember nem lehet s vigasztalóbb ránk nézve az a tudat, hogy egyetemes kitűnőségen kívül is van hazafias érdem. Hadjáratokat vezetett és küzdött végig az egyik s hadi érdemek hosszú sorával vívta ki borostyánját. Volt, aki nem levelenként szedegette össze, hanem egyszerre vitte el az egész koszorút. A történelem nem szól egyéb tettökről, de halhatatlanítja őket azért az egyért, hogy nem alkudoztak lelkiismeretükkel, hanem habozás nélkül rohantak a biztos halálba: az örök dicsőség karjai közé.

Cum deo pro patria, rege et libertate!

Nem rajtuk múlt, hogy nem lehetett mindig pro rege, a királyért. A másik három eszmét, az Isten, haza és a szabadság eszméjét szüntelenül vallották. Rendületlenül hivei voltak hazájoknak, pedig nem mindegyiknek bölcsője ringott azon a földön, mely utóbb sirja lett; de mindeniket ápolta az a föld, mely végül eltakarta.

Kis nép története a mi történetünk, de a vitézségnek, a honszeretetnek megdicsőítése; és kevés nagy nemzet történetében találunk annyi nemes példát a hazafias kötelességérzetre, mint a mienkben. Az az érzelem, amelylyel szülőföldünk iránt viseltetünk, nem országos osztaléka. »Szívet cseréljen az, aki hazát cserél«. A száműzött nem cserél. Önkény, erőszak messze vetheti, de nem olthatja ki kebléből a hazáért égő szeretetet. Életénél jobban őrzi azt a marék földet, melyet a határról vett föl, bujdosásában szíve fölött rejtegetett, számkivetésében százszor összecsókol s feje alá téteti azt a sírban is. Ez a maréknyi föld emelte az égbe azokat a lánglelkeket, RÁKÓCZIT, KOSSUTHOT, akiknek az életnél drágább volt a haza becsülete. Önfeláldozásuk tisztító tüzeben megszabadultak emberi gyarlóságuktól.

A dicsőség azonban nemcsak azoknak része, kik kezökben karddal estek el, vagy a közélet zajában éltek s nemzetök sorsát intézték. Államférfiak, hadvezérek, daliák nyomába igénytelen írók, tudósok léptek, kik nem szerveztek, nem bódítottak országokat, hanem egész világot teremtettek önmaguknak, népok és népek örökségül. A balvélekedések ellen

küzdő tudósnak szívét a honszeretetek ugyanazon tüze hevítette, amely a ZRÍNYIEKET lobbantotta lánggra. A tudomány nemeslevele nálunk nem olyan régi, mint a hadi érdeké, de nagy és méltó család hivatkozhatik rá. Írók, költők, tudósok lelkes csapata tartá fenn országos életünk egyik legfőbb biztosítóját, a magyar nyelvet, amelyben – SZÉCHENYI szerint – a nemzet él. A nyugati műveltség befogadásával pedig minden diplomatai alkotásnál jobban biztosította európai helyzetünket.

Jobbjaink SZENT ISTVÁN óta szakadatlanul fáradoznak a tanultság s az ismeretek terjesztésében. SZENT ISTVÁN nevéhez fűződik az első magyar irodalmi munka, az a szép parainézis, amit fiához intézett. Királyi kezdet ez! Az irodalom, főképp a történelem már régen fölismerte, hogy varázs van az ősi dicsőség emlegetésében. Azonban ez az irodalom csak a választottak szűk körére hatott. A latin volt az, mert nem szabadulhatott a kor classikus divatától. Az egyházi szónokok is a magyar nyelv csinosodásának útját egyengették s a népdalok ép úgy bizonyították annak zengzetességét, mint az egyházi és a históriás énekek, a regösök dalai.

A renaissance Európa sok más országánál előbb köszöntött be hazánkba és elismert humanistáink (Vitéz János, Janus Pannonius stb.) híresek voltak a hon határain túl is. Sőt ott inkább, mint itthon, mivel az irodalom, melyet műveltek, keveset törődött a néppel. Ezt az általános ismereteknek és az irodalomnak a sajtó nyerte meg. A hitújítás első századát protestánsok és katolikusok jeles magyarságú művekkel tették emlékeztetéssé. TINÓDI és mások verseikkel írták be nevüket a magyar irodalomtörténetbe. ZRÍNYINÉL, a hősnél, csak ZRÍNYI, a költő lehet nagyobb.

Irodalmunk a XVI. század óta állandóbban volt nemzeti, mint a mily irodalminak mutatkozott nemzetünk. A kölcsönös hatás így sem maradhatott el. A magyarságot, melyet MÁRIA TERÉZIA már-már álomba ringatott, szendergéséből az irodalom csókolta fel s tartotta ébren azontúl. Kevés írónk híre járta be Európát s akárhány ezt a hazát is csak lépésről-lépésre hódította meg. Az irodalom azonban nem állott a pillanat szolgálatában. Hatása tovább élt az azt képviselő egyénnél, tovább egész nemzedéknél. Eszméket költött évtizedek, századok

múlva is és nem engedte, hogy elzárkózzék a szív, mely a nemesebb érzéseknek egykor tárva állt. Ez a tetemrehívás valóságos társadalmi igazságszolgáltatás.

A lelkes Íróknak egész csapata hozott új díszet, új fényt a hazára. Történetírók és más tudósok segítettek munkájukban. A nemzet történeti érzékét szilárdították, a művelődésre való hajlamát fokozták, a tudomány újabb sikereit, a tiszta és hamisítatlan democratia alaptételeit megismertették vele, hogy európai színvonalra emeljék, de ősi jellegét is megővják. Sőt nálunk valaha még a képzőművészet is a kereszténység s a nemzeti élet köréből vette legszebb gondolatait. A szobrok a XIV. században már történetünk nagy alakjait örökítették meg. Bevitték őket a templomokba is, a megdicsőült szentek közé, hol a régi kor magyarja Istent imádni, hónát szeretni s önérdékét feledni egyszerre tanulta meg. A nemzeti eredetű festmények, szobrok és templomok nemcsak tisztán esztetikai gyönyörűséget, hanem a múltból fakadó kiirthatatlan vágyakat is keltenek szíveinkben.

Nem az a nép legboldogabb, melynek története leggazdagabb a csillogó nevekben, hanem az, hol közszellem a honszeretet. Régi jeles királyaink, főuraink, főpapjaink termett a legkiválóbb királyok, hősök és más jelesek arczképei, szobrai ékesítették. S együtt volt minden király, nagy és kicsiny egyaránt, mert a szent korona fényében mindegyik megtisztult emberi gyarlóságaitól s minden király szent volt a magyar szemében. S volna-e kívülünk mégis egy másik nép, amely majdnem két évtizeddel ezredéves főnállásának megünneplése után, oly keveset törődne a magyar Westminster (Gyulafehérvár) üres koporsóival, összetört emlékeivel, nagy idők szent emlékeivel?

Pantheonba téve vagy sutba dobva találunk is egy szobrot, kijelölhetjük méltó helyét, ha nemcsak művészeti, hanem történelmi jelentőségüket is ismerjük. Ítéletünk, amitől SZÉCHENYI tartott – sohasem tévedhet annyira, hogy méltót méltatlanul zavarjon össze. Kifelejteni valakit a jelesek sorából: csekélyebb hiba, mint méltatlanon lelkesedni.

A nagyért lángoló, nemeslelkű ifjú kegyelettel lép a honkeretet múltjának oltártüzehez, hogy onnan vigyen parazsat az újhoz, melyet örök lobogásban kell tartania. S a parázs,

mely kialudnék, ha nem táplálná kötelessége érzetével, ismét jótévő meleget áraszt reá. így a vér a mai ködös, rideg időben is gyorsabban kering ereiben s hamarabb buzdul tette. Maradhat-e magyar érzéketlenül, ha belépett a kerepesi temetőbe, hol együtt találja a legújabb kor legjobb magyarjait, ha leborulhat BATTYÁNYI, KLAPKA, DEÁK, KOSSUTH, VÖRÖSMARTY, ARANY, JÓKAI sírján? Ha Aradra zárandokol a vértanúknak, Nagyczenkre SZÉCHENYINEK sírjához?

»Ha valaki azt kérdené« – szölt maga SZÉCHENYI – mit adnék a Pantheonban való eltemetésért, azt válaszolnám: érdemetlenül egy jó szót sem.« Pedig sietett hozzátenni, hogy »ezen a földön lelkét semmi sem ringathatná nagyobb kéjekbe, mint a hazafiak ily hálájának megérdemlése, S nem tudná pirulni azért, mert csupán népének egy kis méltánylása után sóvárog.« A közélet minden férfiának munkásságát megkönnyíti s nehéz küzdelmek közt erejét fokozza az a remény, hogy a társadalom az életben vagy a halálban, de valamikor mindenesetre igazságos lesz iránta. S mióta SZÉCHENYI éppen a feltámadás, a remény napján szomorította meg halálával nemzetét,

»Szentebb e föld, hazánk áldott alapja,
Mióta, nagy szív, benne nyugoszol,
Szentebb a múltak ezredévi lapja
Mióta, nagy név, hozzá tartozol.«

Ezer év óta hány nagyemberünk pora vegyült a haza földjével! Ez a nemzet, amely vigasztalannak érezte magát a veszteség első pillanatában, a másodikban már feltekintett az éltető eszméhez, amelylyé nagy embere finomult s ismét óhajtott, remélt, hitt és imádkozott.

A történelem betűi nem holt betűk: beszélnek és tanítanak. Tanulságaik, igazságszolgáltatásaik elől a nemzet nem zárkozhatik, de nem is zárkózik el. Ifjúnak és öregnek, egyaránt becsülnie kell a múltat, melyben országos életünk és egész társadalmunk gyökerezik. Nem alkot a jövőre ható jelent, kinek nincs érzéke a letűntek érdemei iránt.

Még jó, hogy – amitől SZÉCHENYI annyira félt – nem lehet sarkalatos elvvé emelni a középszerűséget, s hogy mindig lesznek nagyok, kikre koruk tisztelettel fog feltekinteni. De az

érzeteknek is művelődniük kell s a nemzeteket alkotó és összetartó erő e finomodás arányában fog növekedni. A második ezredév magyarsága sem feledkezhetik meg az elsőnek hagyományairól s a múlt tanulságain épült hitét és munkakedvét megőrzi a jövőre is. SZÉCHENYI, ki a múltnak ünnepeletése és dicsőítése ellen annyiszor kifakadt s a jövőbe sem mert bizni egészen, lelkének nagy hánykolódásai közt is elismerte, hogy »él bennünk isteni szikra s láthatólag bővül és terjed mindinkább.«

Szenvedésektől nem félve, az első ezer évben nemzetünk semmiről sem mondott le. Tűrt, szenvedett, hogy megvédje jogait, s idő és kedvező szerencse visszahozta mindig, amit erő és hatalom vett el tőle.

Dicsőség, hála, kegyelet érte a múlt nagyjainak!

Többet adtak ők nekünk egy ezredév dicsőségénél, mert bizalommal töltötték el szíveinket a jövő munkájának sikerei iránt. A tömeg, a nép, a társadalom ezentúl is igazságos lesz egyesek iránt. S míg ÁRPÁD sírját keresi, a múlt század nagyjainak földi maradványai fölé már is oltárt emelt. Nem arra a szóra gondol, melybe maga a nemzet is elsüllyedhet: nem a halálra, hanem az életre készül. S nem megfogyva, nem megtörve, hanem gyarapodva, megizmosodva remél élni ebben a hazában. Az ifjúnak az iskolából a polgári élet számára azt a hitet kell magával vinnie, hogy »annyi szív hiába nem onthatta véré, keservben annyi hű kebel hiába nem szakadhatott meg a honért«. Ereznie kell, hogy »esze, ereje és szent akarata hiába nem sorvadozhat egy átok súlya alatt«. Azoknak, akik a hazáért s a társadalomért éltek, haltak, azzal szolgáltathat igazságot, hogy példájukat követhetőknek, sőt követendőeknek tartja. Ha megfogadja SZÉCHENYI tanácsát s nem éri be mulandó fényvel, amelyet ránc, mint planétára, más nap, a múlt lövel. Ha szívébe vési SZÉCHENYI mondását, hogy szép s a mindenben győző igazságnak kedvessé tétele a nemzetek legtartósabb alapja. De nem is bántják SZÉCHENYI aggodalmait és nagyjait nem tekinti romlása végső vigasztalásának, hanem diadalmaskodva akarja ünnepelni és követni őket.